

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

VII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

2013. április 10.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által újtárra indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Feliratkozás a Mediterrán és Balkán Fórumra

Amennyiben Ön szeretne feliratkozni hírlevelünkre a vatoma@gamma.ttk.pte.hu e-mail címen megadhatja annak a postafióknak a címét, ahová a hírlevelet kapni szeretné

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Some Aspects of Descriptions of the Turks in 16th century Hungary – Rubigallus and Dernschwam – ...	2
The Militärgrenze as a Cultural Border: From the Aspect of Generale Normativum in Re Sanitatis issued in 1770.....	7
A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között.....	11
Német telepések Bosznia-Hercegovinában az 1878-as okkupációtól a második világháborúig	19

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/501-531

Fax: 72/501-531

Web: <http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli

Dr. Gábli Cecília,

Dr. Gulyás László, Dr. Hóvári János,

Dr. Juhász József, Dr. Pap Norbert (elnök),

Dr. Reményi Péter, Dr. N. Rózsa Erzsébet,

Sályi Lőrinc

Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,

Dr. Szilágyi István, Dr. Végh Andor

Lapszerkesztő:

Vati Tamás

Olvasószerkesztő:

Kőműves Krisztina

Felelős kiadó:

Dr. Pap Norbert

Some Aspects of Descriptions of the Turks in 16th Century Hungary — Rubigallus and Dernschwam —

SUZUKI Hirokazu¹

1. Humanism, Protestantism, Turcica

In the 16th century many authors published works describing the Ottoman Turks, following the precedents set in the 15th century. In this paper we refer to two authors who visited the Ottoman Empire: Paulus Rubigallus and Hans Dernschwam. Each of them traveled as a member of the Hungarian delegation to the Porte — Rubigallus as an official member and Dernschwam in an unofficial capacity. After returning home, they wrote of their experiences on these diplomatic trips. In those days, the Ottoman Empire and the Turks were usually considered to be barbaric heathens and the eternal enemies of Christianity.

We can divide the descriptions of the Turks found in 16th century Christendom into several groups. The first of these groups includes the Humanists, who wrote using rhetoric and described the Turks by imitating the famous literature of antiquity. The Humanists often described the Turks as “Geta” people.

The second group consists of Lutheran literatures. Before the Ottoman troops besieged Vienna in 1529 Luther had stated that Christians should not fight against the Turks because the Turks had been sent to Europe as the scourge of God to punish sinful Christians. Therefore, resisting the Turkish advance meant opposing God’s will. Catholic authors also thought that the Christians (or Germans) were sinful and had provoked God’s wrath, and believed that the Turks had been sent as the scourge of God. In Hungary, such a theological interpretation had already been expressed in the 15th century, before the Reformation. Of course the Hungarians thought it was the Hungarians themselves that were being punished for being sinful.

After the Ottoman siege of Vienna, Luther changed his interpretation of the Turks. According to Luther, the Turks were now the people of the apocalypse, the devil incarnate, and both the Pope and the Turks were Antichrists. Therefore, the followers of Luther developed a theological and eschatological view of the Turks. They emphasized that repentance and praying for God’s mercy and forgiveness were crucial. If God’s wrath could be mollified, God would protect the Christians and the Turks would lose their invincibility, allowing the Christians to defeat them in battle. Such a theological and eschatological interpretation of the Turks was also widely accepted and expressed in many works published by Hungarian writers.

¹ Associate Professor at the Graduate School of Human Sciences, Osaka University. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tagja.

In addition to the two groups mentioned above, we also know of other works which were derived from actual contacts with the Turks. They showed a more or less realistic view of the Turks, and we can use the narratives provided by captives such as Georgius de Hungaria (Magyarországi György or Captivus Septencastrensis) and Bartholomaeus Georgievits (Georgievics Bertalan) as examples. They returned to Christian lands from the Ottoman Empire where they had suffered terribly as slaves. Their works were published many times, not only in Latin but also in various other languages.

Most of the literary works concerning the Turks in the 16th century belong to the category of Turcica or Türkenbüchlein. A large number of pamphlets, booklets and literary compositions etc. were published, not only in Germany but throughout Western Christendom. They were often appeals for help in the struggle against the Turks and described the Turkish menace. The sultan or the Turkish soldiers were often depicted by woodcuts.

In Hungary, the Turks were described in more or less the same way as in the other countries of Western Christendom. The Holy Roman Empire and Hungary each exerted a degree of influence on the other. In particular, the Hungarian Protestant authors who studied in Wittenberg were affected by the Lutheran scholars and teachers they encountered there. However, there also seem to have been some particularly Hungarian aspects present.

The battle of Mohács (1526) and the Ottoman siege of Vienna, especially, suddenly strengthened the sense of fear, anxiety and crisis among the people of Germany, and Luther himself was also influenced by these events, as noted above. But such sentiment was much stronger in Hungary because of the direct contact and ongoing combat with the Turks and the disintegration of the Hungarian Kingdom. Before the battle of Mohács, Hungarians had struggled against the Ottomans for more than 150 years, more or less successfully. But as the Turks became more and more powerful it became increasingly difficult for Hungary to hold back the Turkish advance. The Hungarians asked Latin Christendom, especially the Holy Roman Empire, for help but they failed to receive effective reinforcements or aid in spite of the fact that they had defended Christendom against the Turks (as “Porpugnaculum Christianitatis”) for more than 150 years. Thus, over the course of time, the feeling spread among Hungarians that they were isolated in front of a terrible foe. This self-view gave rise to particular aspects of 16th century Hungarian Turcica literature. Lutheran explanations concerning the expansion of the Ottoman Empire were accepted more widely among the Hungarians than other Christian peoples². Examples of this were the writings of Johannes Sylvester (Sylvester János) and Gáspár Károly³. In this discussion, however, we take a closer look at two other authors, namely Paulus Rubigallus and Hans Dernschwam.

² In Hungary, the Reformists (Calvinists) also accepted the Lutheran view of Turks.

³ See, for example; Károly Gáspár (1984): A gönci prédikátor. Budapest, pp. 101-103.

2. Rubigallus

The verses of Paulus Rubigallus (Rubigally Pál c.1510-1576) belong to both the first group of Humanist works and also to Turcica literature. Rubigallus studied in Wittenberg from 1536 to 1540. He wrote the verse titled “Querela Pannoniae ad Germaniam”, which was published in Wittenberg in 1537. In this composition, he stated that Germania should help and protect Hungaria against the infidel Turks. He described the Turks as so ruthless, for instance, that they skewered Christian children or killed unborn babies still in the uterus, along with their mothers⁴. Presumably it was not important for the author to check whether these descriptions were true or not. While the explicit aim of this verse was to exhort the Germans to fight against the Ottoman Empire and save Hungary, Rubigallus had another important objective in mind. He wished to counter the views of the Austrian author Cuspinianus, who blamed the Hungarians that they had lost their earlier virtues and strength and suffered a decisive defeat at Mohács at the hands of the infidel Turks, failing to carry out their role as the defender of Christianity.

In 1540, Rubigallus travelled for several months as a member of the delegation which was sent from the Transylvanian Court to the sultan’s Porte. Rubigallus wrote a verse in rhyme about his diplomatic travels and this was published in 1544 as “Hodoeporicon itineris Constantinopolitani”. In this work he demanded that the Emperor Charles V defeat the infidel Turks⁵, just as he had appealed to the Germans to rescue Hungaria at the point of the sword from the ruthless Turks in the “Querela”. In 1545 he published another verse, “Epistola Pannoniae ad Germanum recens scripta.” It could be said that both these pieces, dating from the 1540s, were variations of the “Querela” published in 1537, although in “Epistola” he sternly blamed the Germans because they had still not helped Hungary yet. Here, I would like to draw attention to the fact that the author’s perception of the Turks had not changed much, despite seeing them with his own eyes in Constantinople in 1540.

Rubigallus studied in Wittenberg from 1537 to 1540 and was acquainted with Luther, Melancton and other famous Lutheran teachers and scholars. Melancton was so kind to Rubigallus that he even wrote the preface to one of his compositions. From the middle of the 16th century onwards, the Hungarian Protestants who studied in Wittenberg and were influenced by Melancton’s historical philosophy published literary works that expressed the Lutheran image of the Turks, and stressed the importance of repentance and prayer in order to obtain God’s forgiveness of the Hungarians’ sin. However, in Rubigallus’ works we can see not the Lutheran eschatological account of the Turks, but some features of Humanism.

⁴ See, for example; Okál, Miloslaus ed.(1980): Pauli Rubigalli Pannonii Carmina. Leipzig, p. 4.

⁵ Tardy Lajos (1977): Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Budapest, p. 202.

3. Dernschwam

Hans Dernschwam (1494-1568) was born in Brüx (now known as Most, in the Czech Republic) and studied in Vienna, Prague, Leipzig and Rome. He arrived in Hungary in 1514 and from 1517 onwards he worked for the Fugger family as a businessman. He was also an expert on mining.

He participated in the delegation dispatched to the Ottoman Empire and traveled there from June 1553 to August 1555. This delegation was sent by King Ferdinand and led by Antonius Verantius (Verancsis Antal) and Francis Zay (Zay Ferenc). Dernschwam, however, was not an official member of the delegation and, according to his writings, he traveled there at his own expense. It is not clear what the purpose of his travel was. During his journey he kept a diary, which is now famous for its description of the Roman inscription, “Ancyranum monumentum.” On the other hand, we also find detailed descriptions of the everyday life of the Turks, and other peoples living in the Ottoman Empire, in his diary. This diary was not published in his lifetime, so it did not have a significant influence on his contemporaries. Though it seems that he kept the diary only for his own interest, it is not impossible that he had a special reason to keep such a diary for somebody else (e.g., his client).

He certainly was not a Catholic, because he criticized the Pope, the Catholic priests and the religious orders very severely, particularly the Franciscans⁶. He was probably a Protestant, but we do not know whether he was Lutheran or not. Some scholars have suggested that he was Hussite, or Calixtine. Either way, he did not show any particular sympathy towards the Lutherans and it seems that he was not a deeply devout person, as his view of the Turks was not theologically based. It should be noted, however, that he was not free from the prejudice that the Christians usually held towards Muslims, as he compares them to animals such as swine, donkeys or geese, and likens the prayers in their mosques to the mooing of oxen or the oinking of swine etc.⁷

4. Concluding Remarks

While it seems certain that Rubigallus' view of the Turks was substantially the same, both before and after his visit to Constantinople, we do not know whether Dernschwam's views had changed or not as a result of his experiences in the Ottoman Empire.

We can say that neither Rubigallus nor Dernschwam expressed the Lutheran eschatological view of the Turks, but the way in which they each depicted the Turks differed significantly. There are various possible reasons for this, but I would like to highlight two points in particular.

⁶ See, for example, Dernschwam, Hans (1984): Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló. Budapest, pp. 233-234.

⁷ See, for example, Dernschwam, Hans (1984): Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló. Budapest, p. 181, 203, 216. and passim.

The first concerns the differing aims of their respective writings. Rubigallus published his verses as a public appeal to Western Christianity, particularly the Germans, to struggle against the Turks. Dernschwam, however, was writing privately, either for himself or for someone else. Actually Dernschwam's diary was not even published in his lifetime, and nor does it describe the Turks as excessively cruel and inhuman.

The second point I would like to make is linked with the first. Rhetoric was necessary for Rubigallus in order to express his appeal, and he used the humanistic method of expression (—rather than Lutheran historical philosophy—). Though Dernschwam was also well-acquainted with Humanism, he had no need to rely on rhetoric when writing his own personal diary. His descriptions were vivid, particularly when he focused on the life of people living in Constantinople or Ottoman society in general, which consisted not only of Turks but also Greeks, Jews and other peoples including many Christians. It is possible that these descriptions were derived from his own accurate observations, as a talented businessman.

Finally, although we do not know the details on which Dernschwam's worldview was based, it should perhaps be noted that, in his diary, he also compared the Turks to the "Gypsies", expressing the view that both peoples had similarities, and that both of them were idle⁸. It therefore seems reasonable to suggest that he may have based his views of "the Turks, others outside Christendom", on the biased image of "the Gypsies, others within".

References

- BIRNBAUM, MARIANNA D. 1991: The Fuggers, Hans Dernschwam, and the Ottoman Empire. – *Südost-Forschungen* 50. pp. 119-144.
- BOHNSTEDT, JOHN W. 1968: *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by German Pamphleteers of the Reformation Era*. Philadelphia.
- FODOR P. 1997: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. – *Történelmi Szemle* 39. pp. 21-49.
- IMRE M. 1995: „Magyarország panasza”. Debrecen, 330 p.
- IMRE M. 1996: A „Magyarország panasza”-toposz a 16. század irodalmában. In: Hofer T. (szerk.): *Magyarok kelet és nyugat közt*. Budapest. pp. 109-121.
- JANKOVICS J. 2000: The Image of the Turks in Hungarian Renaissance Literature. In: Guthmüller B. – Kühlmann W. (hrsg.): *Europa und die Türken in der Renaissance*. Tübingen, pp. 267-273.
- MIYAMOTO Y. 1993: The Influence of Medieval Prophecies on Views of the Turks. *Islam and Apocalypticism in the Sixteenth Century*. – *Journal of Turkish Studies* 17, pp. 125-145.
- TARDY L. 1977: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Budapest, 452 p.

⁸ Dernschwam, Hans (1984): *Erdély, Besztercebánya, törökországi útinapló*, Budapest. p. 182, 224.

The Militärgrenze as a Cultural Border: From the Aspect of Generale Normativum in Re Sanitatis issued in 1770

TOYA Hiroshi¹

At the last presentation held in Nagoya on 6th November, 2011, the author reported the R. J. W. Evans' argument on borders. Evans deals with borders and frontiers at the one whole chapter in his book (Chapter 7 "Frontiers and National Identities in Central-European History" in *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Central Europe c.1683-1867* (Oxford Univ. Press, 2006). The author summarized and introduced Evans' argument on borders for better understanding the *Militärgrenze*.

Evans says that people firstly used natural landscapes like rivers and mountains as a border. This is a natural border. On the other hand, people developed another kind of borders called a historic border. Evans describes its formative history;

"At the top, or most general, level came the state frontier. But, as we have seen, this was often identical with lesser borders and certainly coterminous with them. ... We can think of the whole development as a palimpsest of civil and ecclesiastical borders, whose lowest layers were almost always long-standing and broadly accepted" (Above-mentioned Evans' book, p. 118)

The historic borders were intensified especially from the first half of the eighteenth century by absolutist states like the Habsburg Empire.

The historic borders have not only competed with the natural borders, but also with artificial borders. That is;

"..., the rival to a historic frontier was not a natural one, but its converse: an *artificial* frontier; the revival by those in power of the original, arbitrary delineation of boundaries, now in the quite different and sophisticated guise of a conscious policy to restructure existing borders in the interests of those two priorities of eighteenth-century governments, enlightened rationality and absolutist militarism." (p.122)

After the treaty of Carlowitz was concluded (1699), the *Militärgrenze* was newly arranged and created from military requirements and demands.

Although historic configurations resisted almost all attempts at a more logical or practical ordering, in the nineteenth century a newly 'discovered' basis was accepted commonly above all in East European countries. That new ground to demarcate was ethnicity.

"Now (after 1848---TOYA) ethnicity, 'natural' perhaps in cultural terms, was thoroughly 'artificial' with respect to existing boundaries." (p. 127)

¹ TOYA HIROSHI PhD, Professor at Faculty of International Studies in Meiji Gakuin University. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tagja.

“At most, then, nineteenth-century governments contemplated modest internal adaptations to the network of traditional frontiers across the face of Central Europe. The twentieth century has seen massive international transformations, the coming of the artificial frontier with a vengeance: ...” (p. 131)

“Closely associated with this, indeed its prime justification, has been the triumph of the ethnic principle, the rationale of the ‘nation-state’, whereby the cultural and linguistic nation is conceived as an immutable, complete, and self-determining entity, and the limits of the state are drawn to accommodate it.” (p. 131)

Now, in the twentieth or twenty-first centuries, we all know that borders and frontiers are artificial and constructive.

In this essay, among the artificial borders, the author focuses on the *Militärgrenze*, which was in fact created in the beginning of the eighteenth century. The *Militärgrenze* has plenty of characteristics, that is, military, social and ethnic faces and so on. We here pay attention to its cultural characteristic. The reason why I use the word ‘cultural’ is that by drawing the new boundary, the *Militärgrenze*, in the south of the Habsburg Empire in the eighteenth century, many differences of value have come up to a surface of the indigenous society.

What can be differences of value in this case? If we list up the newly born differences of value, which confronted each other over the boundary, the *Militärgrenze*, concretely, the self/others and the ordinary/the not-ordinary could be the most important and notable differences of value.

In the sixteenth and seventeenth centuries, the others behind the border were apparent: the Turks. However, in the eighteenth century, for example, when Maria Theresa issued *Generale Normativum in Re Sanitatis* in 1770, the others behind the border, who could be called enemies, have become less visible. The Turks around the border between the Habsburg Empire and the Ottoman Empire have disappeared from sight for a long time. Instead of the Turks, the enemy in the eighteenth century turned to be the pest (plague), or infected persons.

Usually it is said that the edict issued in 1770, *Generale Normativum in Re Sanitatis*, completed the *Cordon sanitaires*, the hygienic line. Therefore, guards and workers at the *Rastell*, a quarantine station, were strictly required not to pass the infected, or at least the infection presumed persons and commodities.

“Except for above-mentioned workers, horse guards are also employed, who must swear and watch those people, animals and commodities not to enter our countries and our territories secretly. Because those who want to enter from the Ottoman Empire have no other possibility but to pass through a quarantine station.” (Balázs P. 2007: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. II. köt., p.363.)

It was not so obvious as before to find an enemy on the border, because the others behind the border were no more the Turks, but just infection presumed persons. Apparent indexes such as a language and an appearance have not been useful any more.

Although Maria Theresa's edict in 1770, on the one hand, prohibited immigration of suspicious persons very strictly, it, on the other hand, tolerated ordinary trades by people living along the border.

“Every day mutual trades between subjects of the Ottoman Empire and our subjects under the Captain in Karlstadt should be promoted. ... Since we would like to promote mutual trades, we tolerate imports of those commodities, which are not susceptible to the plague, even at the other places than a quarantine station on the condition that no doubt on danger comes from the Ottoman Empire. However, this procedure is just taken to necessary commodities for each other, and is restricted to the people living in both sides of the border in order that good neighborhood relationship for mutual trade promotion continues in the most favorable way. ...” (Balázs P., p. 368)

In addition to this, we should know that in the eighteenth century, workers and guards on the border were merely peasants at their home originally. Here the difference of value, the ordinary/the not-ordinary, can be found.

Finally, we would like to consider whether the newly constructed border, the *Militärgrenze*, has really created new differences of value, that is, new cultural situations along the border. As regards the ordinary/the not-ordinary, the fact that every day's trades were tolerated in 1770 means actually nothing has changed on the spot, at an indigenous society.

Concerning the self/others, the author concludes that the *Militärgrenze* just divided those people who could not, or should not, be divided. Croatian historians, Sanja Lazanin and Natasa Stefanec give us a good suggestion on this theme:

“... The majority of the active military on all three sides (the Ottoman, the Venetian and the Habsburg sides---TOYA) consisted of indigenous population and fugitives. This meant that on every side of the Triplex Confinium the population of the same or similar ethnic background was involved in centuries-long military operations. But, these aspects of border life remain to be explored.” (S.Lazanin/N.Stefanec, “Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries), p.105)

This suggestion would have validity not only to the Triplex Confinium but also to all along the *Militärgrenze*, from Senj to Beszterce, from the Adriatic Sea to the Carpathian Mountains.

It is often said that the *Militärgrenze* has created ‘others’ behind it and ‘the not-ordinary life’ along it. However, as we have seen in this essay, the *Militärgrenze* has not created ‘others’ nor ‘the not-ordinary’, which deserve special mention. If the *Militärgrenze* has created real ‘others’ and ‘the not-ordinary’, it is worthy of being called as a cultural border. But, nearly nothing was created in fact. ‘Others’ behind the border were not so different from he himself inside the border (of course, the person himself inside the border can't be the pest), and ‘ordinary life’ along the *Militärgrenze* was not so destroyed nor reconstructed as considered.

So, we should not call the *Militärgrenze* as a cultural border, should we? Yes, we should! The author does not think that we should not. As long as those areas contained the *Militärgrenze*, those areas are worthy of being called as a cultural border. As we have seen, there ‘the ordinary’ was maintained in a way, even though there existed the *Militärgrenze*, which compared with the Great Wall of China. By drawing the strict border, the *Militärgrenze*, the real self/ others difference did not come up. People remained as before, after the *Militärgrenze* was constituted. People have kept their own ordinary life like the other day, even after the *Militärgrenze* was formed. In this meaning, areas along the *Militärgrenze* were very unique cultural zones, and because of creating such a unique area in the world, the *Militärgrenze* was certainly a noteworthy cultural border.

References

- BALÁZS P. 2007: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete, I-II. köt., Piliscsaba/Bp.
EVANS, R. J. W. 2006: Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe c. 1683-1867, Oxford Univ. Press
LAZANIN, S. – STEFANEC, N. 2000: Habsburg Military Conscription and Changing Realities of the Triplex Confinium (16th-18th Centuries). In: Roksandic, D. – Stefanec N. (eds.): Constructing Border Societies on the Triplex Confinium, Bp, 2000.

A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között¹

Reményi Péter²

1. Bevezetés

A politikai földrajzi változások, mindenek előtt a határváltozások, jelentősen befolyásolják egy terület lakosságának életfeltételeit. Különösen igaz ez egy olyan soknemzetiségű és klasszikusan multikulturális régióban, mint a Vajdaság. A térség történetében a 20. században több jelentős átalakulás is lezajlott, melyek közül jelen munkánkban az első világháborút követő politikai földrajzi változások etnikai térszerkezetre gyakorolt hatásait vizsgáljuk. Vizsgálatunkat matematikai-statisztikai eszközökkel végezzük, két kiválasztott népszámlálás hivatalos adatait alapul véve. Az 1910-es magyar és az 1931-es jugoszláv népszámlálás nemzetiségi kategóriáinak feldolgozása során a vonatkozó évekre meghatározzuk a diverzitási indexet. A két év diverzitási indexei közötti különbség pedig megmutatja számunkra a lezajló etnikai homogenizációt. A vizsgálatot mind a Vajdaság egészére, mind az alacsonyabb szintű közigazgatási egységek területére (községek/opstinák, települések) elvégezzük. Így képet kapunk arról, hogy az etnikai átalakulás a régió egészét érintette-e jobban, vagy jellemzőbb a régió belüli etnikai alapú területi szegregáció, nemzetiségi koncentráció.

A vizsgálatok során kapott eredményeket összehasonlítjuk a referenciának tekintett, korábban már általunk feldolgozott 1991-2001 közötti, hasonlóan drasztikus politikai átalakulásokat kísérő etnikai átalakulással. Hipotézisünk szerint mindkét esetben a változó uralmi terek domináns etnikumává váló csoportok, a saját nemzeti érdekeik szerint alakítják az etnikai-területi viszonyokat. Ezáltal a térség egészére vonatkozóan jelentős homogenizációt, települési szinten pedig mind homogenizációt, mind diverzifikációt vártunk.

2. Eszközök-Módszerek

Mivel az etnikai átrendeződés a multikulturális térben sok esetben más-más etnikumot érintett, nem tartjuk elégségesnek a hagyományos deskriptív vizsgálatokat, ezért az ún. diverzitási index változását vizsgáltuk. Erre több megfelelő matematikai formula közül a Bajmócy Péter által a hazai geográfiában meghonosított, az ún. Simpson-féle diverzitási indexet alapul vevő formuláját választottuk (BAJMÓCY P. 2004). Ez megmutatja, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az alábbi matematikai képletet alkalmazva 0 és 1 közötti értékekhez jutunk, ahol a 0 jelenti a teljesen homogén népességet, míg az 1 azt a csoportot, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik.

¹ Készült az OTKA 75624 sz. projekt támogatásával

² Adjunktus, PTE TTK Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tagja.

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}, \text{ ahol}$$

L: a település (opstina) össznépessége

e_1, e_2, \dots, e_n : az egyes nemzetiségek száma

EDI: etnikai diverzitási index

A diverzitási index adatai önmagukban az adott népszámlálási évre vonatkozóan statikus adatokat szolgáltatnak, melybe két egymást követő népszámlálás adatai alapján számolt diverzitási indexek közti különbség meghatározásával vihetünk dinamizmust, ha az újabb értékekből kivonjuk a régebbieket. Az így kapott diverzitási index változás, avagy ΔEDI , már alkalmas a folyamatok szemléltetésére. A fenti potenciális EDI értékek alapján a ΔEDI értékei -1 és 1 között változhatnak. Ha a ΔEDI értéke 0, akkor az etnikai diverzitás változatlan³, ha értéke negatív az homogenizációt (azaz egyre csökken az esélye annak, hogy más etnikumhoz tartozó személlyel találkozzunk), ha pozitív az diverzifikációt jelent (azaz egyre nő az esélye annak, hogy más etnikumhoz tartozó személlyel találkozzunk).

Forrásként az 1910-es magyar és az 1931-es jugoszláv népszámlálásoknak az 1941-ben a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által publikált, összehasonlítható terület egységekre számolt adatait használtuk. A publikált adatok a Vajdaságnak csak az egykor a Magyar Királyság területéhez tartozó településeire vonatkoznak, azaz a Vajdaságnak egy szűkebb, Szerémség nélküli részét (Bácska, Bánát) vizsgáltuk.

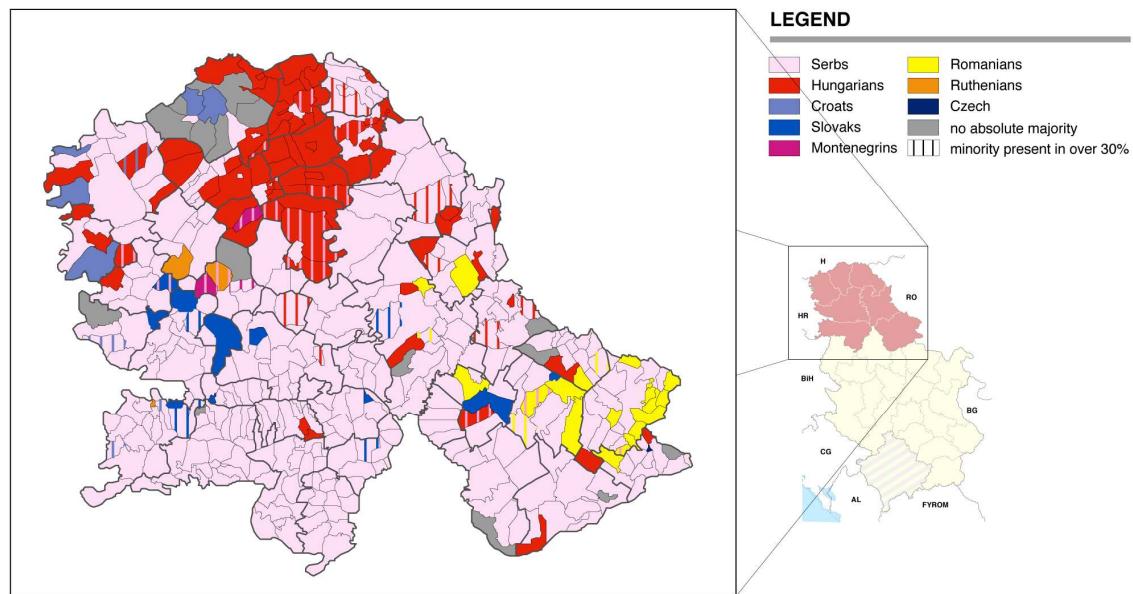
3. Etnikai homogenizáció és diverzifikáció a Vajdaságban

A Vajdaság – kisebb megszakításokkal – ezer éven keresztül képezte a magyar állam déli határ régióját. Önálló adminisztratív, közigazgatási vagy kulturális-történelmi régiót azonban soha nem alkotott, egészen a 20. század elejéig, amikor az 1. világháborút követően a létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság északi határ régiójává vált⁴ (GULYÁS L. 2005). Határtérség-jellege, hatványozottan, mind a mai napig jellegadó tulajdonsága a régióknak.

Részben a határtérség-jellegéből következik, hogy kisebb-nagyobb mértékben mindig is etnikai kontaktóza volt, ahol számos etnikum élt és él rendkívüli területi kevertségben (VÉGH A. 2011). Az utolsó pár évszázad a magyar és a délszláv lakosság közötti etnikai átrendeződést hozta, melybe mintegy két évszázados történetükkel a dunai németek is beleszóltak. Rajtuk kívül a többi népcsoportnak (románok, szlovákok, ruszinok, bolgárok, cigányok stb.) nem jelentéktelen, de alapvetően epizód szerep jutott.

³ Ami nem feltétlenül jelenti a lakosság összetételének változatlanóságát, csak annyit, hogy a két időpont között a diverzitás értéke azonos.

⁴ Ez akkor is igaz, ha a szerb politikusok előszeretettel hivatkoznak a Szerb Vajdaságra, mint előzményre. Ez azonban területileg nem felel meg a mai Vajdaságnak, rövid ideig létezett és semmiféle kontinuitással nem rendelkezett, hacsak a folyamatos szerb törekvéseket nem tekintjük annak.

1. ábra. Etnikai térkép – 2002
(Szerkesztette: LÉPHAFT Á.)

A 20. században több, a politikai földrajzi változások által indukált etnikai-területi átrendeződés zajlott a térségben. Megfigyelhető a 19. század folyamatos diverzifikációjá⁵ után az I. világháborút követő lassú homogenizáció (szerb kolonizáció, magyar emigráció). Ezután a Délvidék visszacsatolása után itt homogenizációs folyamatok zajlanak (szerb emigráció, magyar betelepülés – de csak a visszatért területeken, a Bánátban és a Szerémségben nem), majd a II. világháború után egy gyors homogenizáció zajlik, mely gyökeresen változtatja meg a korábbi etnikai arányokat (németek eltüntetése, magyarok számának jelentős csökkenése, szerb kolonizáció) (LÉPHAFT Á. 2011). Ez a folyamat a szerb lakosság abszolút többségi nemzetté válásához vezet, így a további folyamatos térnyerésük, már az új hatalmi pozícióba kerülő etnikum napjainkig is tartó homogenizációs folyamatként is értelmezhető. 1921 óta gyakorlatilag folyamatosan homogenizálódik a lakosság, amely trendet a jugoszláv kategória statisztikai megjelenése felborít, de ez nem jelent tényleges etnikai átrendeződést, csak politikai indíttatású identitásváltást. Jugoszlávia lassú felbomlása ennek a homogenizációs folyamatnak újabb lökést adott, amennyiben megnőtt a Szerbián kívül maradt területekről a Vajdaságba költöző szerbek aránya és megnőtt a Vajdaságot a kedvezőtlen politikai helyzet miatt elhagyni kényszerülő nem szerb lakosság aránya is (valamint eltűnt a jugoszláv kategória, mely szintén nagy lökést adott – statisztikai értelemben – a homogenizációnak).

A teljes régióra vonatkozó adatok mögött azonban települési szinten ellentétes folyamatok is meghúzódhatnak. Mindegyik homogenizációs és diverzifikációs időszakban a

⁵ Melyet elsősorban az uralmi helyzetben lévő magyar lakosság növekvő aránya okozott az ekkor többségében szerbek és németek által lakott térségben (Vajdaság teljes területe), mely a Bácskára és Bánátra (Szerémség nélkül) számolva enyhe homogenizációt mutat, hiszen itt magyar többség van már ekkor.

települési szintek etnikai átrendeződései között találunk ellentétes tendenciákat is (REMÉNYI P. 2009).

4. Eredmények

A központi hatalmak által elveszített I. világháború drasztikusan rajzolta át Európa határait. A legnagyobb területi változások Közép-, Kelet- és Délkelet-Európát érintették, ahol három többnemzetiségű birodalom (Osztrák-Magyar, Orosz, Oszmán) is összeomlott a 20. század elején. Az „elnyomott” nemzetek utódállamai és pártfogó nagyhatalmaik, illetve a térségbeli „kis” győztesek igényei alapján újrarájzolt Köztes-Európa új rendje számos etnikai feszültséget megszüntetett, de rengeteg újat is létrehozott.

A Vajdaság helyzete a területi rendezés következtében a szuverenitás tekintetében gyökeresen megváltozott, hiszen a Magyar Királyság integráns részéből a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált. Ugyanakkor etnikai helyzetéről – a későbbiekben tárgyalt statisztikai alapú elemzés mellett – elmondható, hogy viszonylag keveset változott. Soknemzetiségű jellege megmaradt, a három legnagyobb etnikum egymáshoz viszonyított arányaiban visszafordíthatatlan változás nem történt. Az egyik állam soknemzetiségű, ezért problémás régiójából egy másik állam soknemzetiségű ezért problémás régiója lett, a változást a kivételezett, uralmi helyzetben lévő etnikum változása jelenti (magyarok helyett szerbek). A megelőző évszázad folyamatos magyar etnikai térnyerését egy folyamatos szerb térnyerés váltotta fel.

Az 1910-es és 1931-es népszámlálási adatokból számolt diverzitási index változása minimális homogenizációt mutat a Vajdaságban. A diverzitási index változása mindössze két százalékpont. Ami összevetve az azonos területre számolt 1991-2001 közötti értékkel – amikor a Vajdaság uralmi viszonyai nem is változnak, fegyveres konfliktusok nem érintik – szintén alacsony. Az 1991-2001 közötti érték hét százalékpont, ami a legmagasabb érték Jugoszlávia azon területegységei között, amelyeket nem sújtott fegyveres konfliktus (Reményi 2009).

Természetesen a két százalékpontos homogenizáció nem jelenti az etnikai térszerkezet változatlanágát. Abban, bár a későbbi (1940-es évek vége, 1990-es évek) változásoknál kisebb mértékben, de jelentős és a későbbi folyamatokat előrevetítő jelenségeket figyelhetünk meg. Az egyik a szerbség, mint a terület újonnan hatalmi pozícióba kerülő nemzete, számának és arányának jelentős növekedése. Ezzel párhuzamosan zajlik a magyarság visszaszorulása és ekkor még a németiség kisebb mértékű, de szignifikáns gyarapodása.

A változások községi (opština) és települési szintű vizsgálata alapján hasonló különbségeket tehetünk a települések között, mint az 1991-2001-es időszakban. Függetlenül a település 1910-es többségi-kisebbségi viszonyaitól, ugyanannak a jelenségnek – a szerbekbéköltözésének – a magyar és német többségű településeken diverzifikáló hatása, míg a szerb többségű településeken homogenizáló hatása jelentkezik.

település	opstina	okrug	Δ EDI
Szécsenfalva	Plandište	Južnobanatski	0,40
Rezsóháza	Zrenjanin	Srednjebanatski	0,37
Temerin	Temerin	Južnobački	0,36
Zichyfalva	Plandište	Južnobanatski	0,31
Csantavér	Subotica	Severnobački	0,30
Doroszló	Sombor	Zapadnobački	0,26
Kanizsamonostor	Čoka	Severnobanatski	0,26
Horgos	Kanjiža	Severnobanatski	0,25
Udvarnok	Žitište	Srednjebanatski	0,24
Bácskossuthfalva	Bačka Topola	Severnobački	0,23
Ürményháza	Plandište	Južnobanatski	0,22
Surján	Sečanj	Srednjebanatski	0,22
Topolya	Bačka Topola	Severnobački	0,22
Ernőháza	Zrenjanin	Srednjebanatski	0,21
Magyarakanizsa	Kanjiža	Severnobanatski	0,18

**1. táblázat: A legnagyobb diverzifikációt elszenvedő 15 település.
(Szerkesztette: Reményi Péter)**

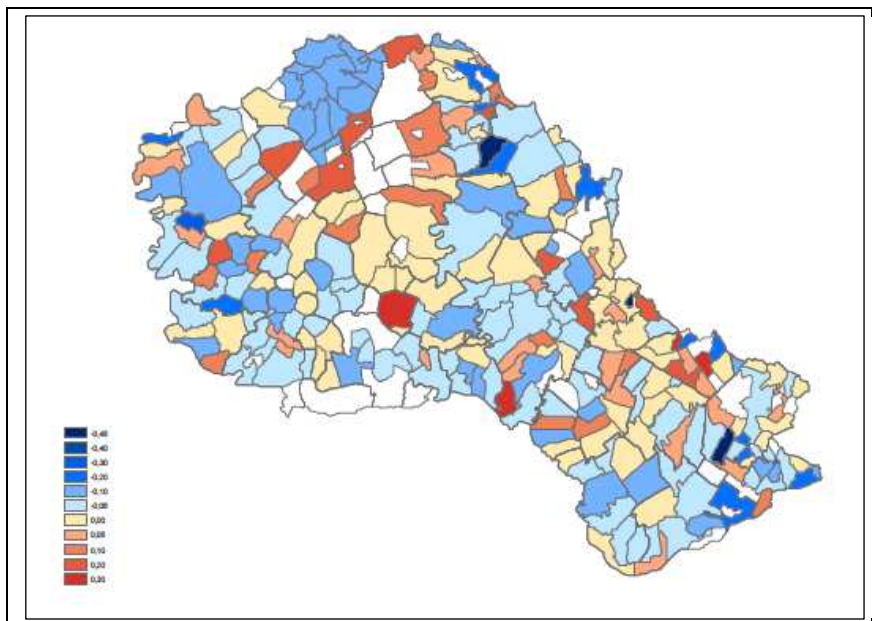
A települési szinten vizsgált változások sajátossága, hogy nagy szórást mutatnak, találhatók 30, sőt 40 százalékpont felett homogenizálódó, illetve diverzifikálódó etnikai összetételű települések is. A nagy többség azonban a 10 százalékpontos változáson belül található, azaz a változás jelen van, de nem tömegesen drasztikus.

település	opstina	okrug	Δ EDI
Káptalanfalva	Novi Kneževac	Severnobanatski	-0,44
Szaján	Plandište	Južnobanatski	-0,41
Izbiste	Sombor	Zapadnobački	-0,41
Bácsszentiván	Kikinda	Severnobanatski	-0,21
Csehfalva	Odžaci	Zapadnobački	-0,19
Nagygáj	Vršac	Južnobanatski	-0,18
Párta	Čoka	Severnobanatski	-0,17
Szerbcsernye	Nova Crnja	Srednjebanatski	-0,16
Feketetó	Vršac	Južnobanatski	-0,14
Porány	Plandište	Južnobanatski	-0,13
Dernye	Bela Crkva	Južnobanatski	-0,13
Tiszahegyes	Apatin	Zapadnobački	-0,13
Béreg	Vršac	Južnobanatski	-0,13
Rárós	Kikinda	Severnobanatski	-0,13
Oroszlámos	Sečanj	Srednjebanatski	-0,11

**2. táblázat: A legnagyobb homogenizációt elszenvedő települések
(Szerkesztette: Reményi Péter)**

További jellemző – és a különbség jelentős –, hogy mind a települések, mind az érintett lakosság száma alapján nagyobb súlyt képvisel a 10 százalékpont feletti diverzifikáció, mint a 10 százalékpont feletti homogenizáció. Azaz a népességmozgásban leginkább érintett délszláv csoportok betelepülésében jelentős súlyt képviselt a nem délszláv többségű településekre történő betelepülés, mely ezzel növelte a települési szintű diverzitást. Ennek nyilvánvalóan részben politikai okai is voltak. Ez látszik akkor is, ha az érintett települések területi elhelyezkedését vizsgáljuk. Ezek egyrészt olyan központi helyeket érintenek, mint Temerin, szórványban lévő nem délszláv falvakat (Szécsenfa – Dužine, Rezsőháza – Knićanin, Zichyfalva – Plandište stb.), a magyar tömb peremtelepüléseit (Bácstopolya), valamint a határ menti, stratégiailag fontos településeket (Horgos).

Ezzel szemben a kismértékű homogenizáció jelentősebb lakosság- és településszámot érint, ami a szórvány magyarságnak és kisebb részt a németeknek az elköltözésével és asszimilációjával is magyarázható, a betelepülő délszlávok mellett. Homogenizációt tapasztalunk azokon a településeken is, ahova az állam szintjén kisebbségbe került magyarok és németek a települési kisebbségi pozícióikból települési szintű többségi környezetbe költöztek. Ilyen a magyarok esetében pl. Szaján, Feketető, a németek esetében Bácsszentiván vagy Paripás. Érdekes Szabadka helyzete is, ahol a lakosság etnikai összetétele (illetve annak statisztikai megjelenése, az identitás vállalása) drasztikus változást mutat. A magyar identitás vállalása 25 000-rel csökken 1910 és 1931 között, míg a délszláv nő 30 000-rel. Ez kisfokú homogenizációt mutat, de nem a kiinduló állapotban abszolút többséggel rendelkező csoporthoz, hanem az új hatalmi pozícióba kerülő délszlávhoz.

**2. ábra: az etnikai homogenizáció mértéke a Vajdaság Szerémség nélküli részén
1910 és 1931 között**

(Szerkesztette: LÉPHAFT Á.)

Az egyes területi szintek közötti maximális változások azonos képet mutatnak, mint az 1991/2001 között lezajlott változások esetében. Megfigyelhető, hogy ahogy haladunk az egyre alacsonyabb területi szintek felé, úgy nő a maximális változás mértéke. A Vajdaság esetében ez két százalékpont, az opstinák esetében 21 százalékpont, a településeknél viszont 40 százalékpontot is elérhet. Mindez arra is utal – amellett, hogy nyilvánvalóan könnyebben megy végbe nagyobb változás egy kisebb közösség esetében –, hogy arányaiban jelentősebbek lehetnek (a lakosság által jobban érzékelhetőek) a tartományon és az opstinákon belüli átrendeződések (önkéntes vagy kényszerű szegregáció), mint az azok közötti mozgások.

homogenizálódó opstinák		diverzifikálódó opstinák	
opstina	Δ EDI	opstina	Δ EDI
Bela Crkva	-0,09	Temerin	0,21
Nova Crnja	-0,07	Kanjiza	0,17
Kikinda	-0,04	Bačka Topola	0,16
Novi Sad	-0,04	Senta	0,14
Titel	-0,04	Bečej	0,06
Kovin	-0,03	Mali Iđoš	0,05
Bač	-0,03	Ada	0,05

**3. táblázat: a legnagyobb etnikai homogenizációt és diverzifikációt elszenvedett községek (opstinák)
(Szerkesztette: Reményi Péter)**

5. Konklúziók

A Vajdaságban csakúgy, mint döntően a soknemzetiségű régiók esetében általában, a politikai földrajzi változást etnikai átrendeződés követi, melynek regionális léptékben fő jellemzője a homogenizáció. Ennek nagyságrendje azonban kisebb, mint a 20. század további vajdasági etnikai átrendeződései esetén (II. világháborút követően, Jugoszlávia felbomlásához kapcsolódóan). A két százalékpontos homogenizáció nem jelent visszafordíthatatlan drasztikus változást a térség etnikai összetételében.

Az opstinák esetében és települési szinten nagy szórást mutatnak a változások, melyek között feltűnnek mind a homogenizálódó, mind a diverzifikálódó mikrotérségek. A folyamatok mozgatórugói azonosak, a hatalmi helyzetbe kerülő délszlávok be-, a kisebbségi helyzetbe kerülő magyarok elköltözése. A változások típusai között kiemelhetjük a magyar tömb peremterületeit, a stratégiai szerepű településeket és a felszámolódó szórványokat, amiből tudatos szerb telepítéspolitikára is következtethetünk. Érdekes típust képviselnek azok a települések, ahol az etnikai homogenizáció a kisebbségbe kerülő magyar etnikum „összeköltözésének” következménye.

Mind a fenti jelenség, mind az a tény, hogy az etnikai változások maximális mértéke a területi szintek között lefelé haladva (tartomány-opstina-település) nő, arra engednek következtetni, hogy arányaiban jelentősebbek lehetnek a területi egységeken belüli etnikai átrendeződések, mint az azok közöttiek. Azaz a területi egységeken belüli etnikai szegregáció arányait tekintve jelentősebb, mint az azonos területi egységeken kívülre irányuló etnikai alapú migráció.

Felhasznált irodalom

- BAJMÓCY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia. SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, CD-kiadvány, Szeged, 16 p.
- GULYÁS L. 2005: Két régió -Felvidék és Vajdaság sorsa - az Osztrák-Magyar Momarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest, 235 p.
- KOCSIS K. – KICOŠEV S. 2004: A Vajdaság mai területének etnikai térképe. MTA FKI, Budapest
- M. CSÁSZÁR, ZS. – MÉREI, A. 2012: Ethnic-homogenization processes in the most developed region of Serbia, the multiethnic Vojvodina. – *Historia Actual Online* 27: pp. 117-128.
- LÉPHAFT Á. 2011: Szerb térnyerés a Vajdaságban. *Közép-Európai Közlemények*, No. 14-15. 2011/3-4. pp. 109–112.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek Különszám I.* pp. 122–129.
- VÉGH A. 2012: Minorities, mother countries, majority on the western Balkans – *Revista De Historia Actual Online* 27: pp. 83-101.

Német telepések Bosznia-Hercegovinában az 1878-as okkupációtól a második világháborúig

Mérei András¹

Bevezetés

Bosznia-Hercegovinában – hasonlóan a volt jugoszláv államokban tapasztaltakhoz – a németek megítélése, politikai legitimitációja a 19. század végétől a II. világháború végéig egy képzeletbeli lejtőt vetít elénk. Német területekről származó hittérítők (szerzetesek, misszionáriusok)², illetve egységesen hospeseknek³ nevezett, többnyire az iparban és a kereskedelemben tevékenykedő telepések már a középkorban is éltek a területen. Az első boszniai király, I. Kotromanić (Stjepan) Tvrtko a 14. században szász bányászkolóniákat hozott létre. A szászok irtásföldeket és privilégiumokat kaptak cserébe azért, hogy ezüstbányákat nyitottak. Erről árulkodik Srebrenica (Silberort) település neve.

Az újkori német betelepülés/betelepítés az osztrák hatalmi pozíció megszilárdításának eszközét jelentette, hiszen valamennyi társadalmi réteg (egyházi előjárók és tanítók, hivatalnokok, katonai vezetők, bányászok, munkások, földbirtokos nemesek, földművesek stb.) igen rövid idő alatt megjelent Bosznia-Hercegovinában (és a Délvidék azon területein, ahol az oszmánok elleni háborúk megtizedelték a lakosságot vagy védelmi okból közvetlenül Bécs irányítása alá vonták a visszahódított területet – Bánság). Az Osztrák-Magyar Monarchia ugyanakkor a Boszniában élő pravoszláv szerbek, valamint a muszlimánok „ellenpólusaként” is fel kívánta használni a nyugati keresztény (római katolikus és evangélikus) németiséget. Ennek bizonyítéka az egyház- és oktatásszervezet határozott, gyors kiépítése, valamint a legtermékenyebb és közlekedés-földrajzilag is kulcspozícióban lévő Száva menti síkságon való letelepítés, mely északon megteremtette a mai Szlovénia és az osztrák örökös tartományok, illetve a Szerémség, Bácska és Bánság németisége között az összeköttetést. E rövid tanulmányban összefoglaljuk a Bosznia-hercegovinai németiség betelepülésének, felvirágzásának, majd bukásának leglényegesebb kérdéseit, különös figyelmet szentelve szállásterületüknek, településhálózatuknak.

¹ Geográfus, politológus, a PTE Földtudományok Doktori Iskola doktorjelöltje.

² A főleg a 13. században gyorsan elterjedő bogumil tanok igen nagy befolyást gyakoroltak a társadalmi elite, melyre reagálva az egyház szerzetesrendi hittérítőket küldött, akik részben a német területekről érkeztek. Így, érezhetően növekedett a „német befolyás” a területen. 1869-ben az Eiffel-hegység területéről érkező trappista rendi szerzetesek a Vrbas alsó folyása mentén telepedtek le és megalapították a Maria Stern kolostort, amely mellett több gazdasági épület és üzem is nyílt.

³ A hospesek többnyire városlakók voltak, de mivel a saját munkaerő-szükségletük nagy volt, letelepedésük során gondoskodtak a paraszti rétegek meghonosításáról is. Így, a városi és részben a vidéki társadalmat is közvetlenül alakították. A hospesek megjelenése ugyanakkor beleilleszthető a „Drang nach Osten” fogalommal leírható, több évszázadon át tartó német keleti migrációs hullámokba, amelyeknek okai a német szállásterület mély vallási, társadalmi, gazdasági, politikai, demográfiai stb. problémáira vezethetők vissza.

1. A németlakta települések jellemzői Bosznia-Hercegovinában 1878 után

1.1. *A Vrbas és a Bosna menti német kolóniák*

Az 1878-as berlini kongresszus után az Osztrák-Magyar Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát, majd közigazgatása alá vonta, mellyel egy újabb Habsburg német betelepülési hullám vette kezdetét a III. Károly – Mária Terézia – II. József által végeztetett 18. századi telepítések után. Osztrák tisztviselőkn, katonákon és munkásokon kívül német parasztok is megjelentek a területen, főleg a termékeny Száva-mentén. A német parasztkolóniák többnyire 50-60 km széles sávban helyezkedtek el Bosznia-Hercegovina északi határa mentén. A német szórványtelepülések ugyanakkor szinte a teljes Bosznia-Hercegovinában megtalálhatók. E vidéki agrártelepülések létrejöttében három elsődleges tényező játszott szerepet: a mezőgazdasági termelés lehetőségei, a folyóvíz jelenléte és az árvízmentesség egész évben való biztosítása, valamint az időjárási (éghajlati) adottságok. Ezek alapján a legkedvezőbb feltételek az észak-boszniai Száva-menti síkságon (Posavina) alakultak ki.

Az okkupáció után a már a területen tevékenykedő (zömmel trappista rendi) szerzetesek német telepeseket toboroztak Északnyugat-Németországból, akik Bosanska Gradiška és Banja Luka között egy 16 km hosszú települést alkotva telepedtek le 1879-ben, melyet az egykori német politikusról, Windthorst-ról neveztek el (a jugoszláv időkben átkeresztelték Nova Palanka-ra) (ARMGART, M.–SCHULTE, G.–SCHULTE, R.–VOGELER, W. 1991.) Egy évvel később, 1880-ban Windthorsttól délre a második német település, Rudolfstal⁴ is létrejött, melyet sziléziai, hannoveri és oldenburgi németek alapítottak. E két betelepítés volt a két első boszniai katolikus német kolónia (OSTENDORF, F – OSTENDORF, J. 1930). Az eddigi sikeres egyéni betelepülések ellenére az 1890-es évtizedben az osztrák közigazgatás Kállay Benjámint közös osztrák-magyar pénzügyminiszterrel a galíciai és oroszországi németek letelepedését is lehetővé tette, akik vallásipolitikai okokból kényszerültek elhagyni hazájukat (ROTHAUWEGEN. LÖNS, H. 1958). A kincstári betelepítés a korábbi betelepítések forgatókönyve szerint történt, vagyis a templom, plébánia és kultúrház, illetve az iskola is megépítésre került az újonnan létrehozott településeken. Minden telepes család – talajminőségtől függően – legalább 10-12 ha irtásföldet kapott. A telepeseknek feddhetetlen erkölcsi múlttal kellett rendelkezniük, és igazolniuk kellett, hogy családonként legalább 1200 korona vagyonnal rendelkezzenek. Az állam által átadott földek után a negyedik évtől kezdve 1 korona kincstári kamatot fizettek, majd a tizedik évtől megszerezték a földbirtokok tényleges tulajdonjogát. Ez végül a legtöbb esetben nem következett be az I. világháború kitörése miatt.

1894-ben alapították az evangélikus többségű Königsfeld (Dubrava), Troselje, Karlsdorf (Karadorđevo), illetve Hohenberg (Prosara) és Vranovac településeket, melyekbe galíciai, oroszországi és magyarországi németek érkeztek. Az 1895-ben alapított Glogovacot egy heves árvíz elvitte, de a lakosságát immár magaslaton az újonnan létrehozott Schutzberg településen helyezték el. A Galáciából, Bukovinából, Szlavóniából és a Délvidékről ide áttelepülő német

⁴ A települést az 1888-ban odalátogató Habsburg Rudolf trónörököséről nevezték el.

családok 12 ha irtásföldet kaptak. Az erdővel borított területek sokszor igen nagy távolságban helyezkedtek el a településektől. 1895-ben népesült be galíciai németekkel Korače, ahová később Oroszországból és Szlavóniából is érkeztek. 1896-ban szintén galíciaiak alapították a később szlavóniaiakkal is kiegészülő Svilaj melletti Kardart. Az egyetlen kincstár által betelepített katolikus vallású kolónia a Prnjavor melletti Šibovskát hozta létre 1898-ban, galíciai és bukovinai eredetű többséggel.

Bosanski Brod Slavonski Broddal szemben a Száva jobb partján fekvő település Derwentától nem messze. Közlekedés-földrajzilag kedvező helyen fekszik, érinti a Slavonski Brod-Derventa-Doboj-Žepče-Zenica-Szarajevó keskenynyomtávú vasútvonal, aminek következtében a német kézművesek és kereskedők száma viszonylag magas volt. Bosanski Brod kezdetben egyházszervezetileg Lukavachoz (Tuzla) tartozott, az utolsó evangélikus lelkész a kitelepülésig Friedrich Frank volt. Az 1942-es kitelepülés 750 főt érintett, akiket a Slavonski Brodban állomásozó különvonatok vittek Litzmannstadtba.

Korače Bosanski Brod-tól és Derwentától is egyaránt mintegy 10 km-re fekvő település a Száva lapálya mellett. Ez a természeti tényező volt az elsődleges, ami miatt a galíciai németek 1895-ben megalapították, majd további családok érkeztek Szlavóniából és Oroszországból. A betelepülőknél Brodnál kellett hónapokig várakozni, míg meg nem kapták a felhívást az irtásföldek felosztására. A szántóföldek minősége és a termés mennyisége itt közepes volt, ezért nem fejlődött a település olyan látványosan, mint mások. 1942-ben innen mintegy 25 család (kb. 106 fő) települt ki.

Kardar Száva parti település, melyet 1896-ban szintén galíciaiak alapítottak. A bozotos irtásföldeken kevésbé termékeny, agyagos-homokos szántóföldek jöttek létre. Később Szlavóniából és a Bánságból is érkeztek ide telepesek. Az evangélikusok száma itt 130 körül alakult, prédikátoruk 1936-tól Georg Löhr, majd 1942-ig a Svilaj-Vrbovac-i Peter Rieß tiszteletes volt.

Vrbovacot 1896-ban galíciai német telepesek alapították Svilaj (Seidenort⁵) mellett. A településre később szintén érkeztek Szlavóniából és a Bánságból további bevándorlók és az evangélikus lélekszáma (132) – akiket itt is Peter Rieß képviselt 1942-ig – is hasonló volt, mint Kardaré.

Božinci egy hegyi kolónia volt, amelyet eredetileg 1892-ben egy Hening nevű egyedüli betelepülő vásárolt meg földterületként. Ezt 1902-ben egy betelepítéssel foglalkozó konzorcium értékesítette tovább. A területen 20 udvart, udvaronként 25 holdnyi telkekre osztottak fel. Az újonnan betelepülők bácskai svábok voltak, akik felvirágoztatták a települést. Az evangélikus közösség lélekszáma 166 fő volt.

Kalendarovci a Derventa-Prnjavor útvonal mentén található, 8 km-re Derwentától. 1894-ben alapították galíciai németek. A talaj termőképessége itt közepes, jellemző kultúrája volt a szőlőtermesztés. A határában sem erdő, sem legelő nem volt, ezért a jószágnevelés gyakorlatilag jelentéktelen maradt. Mivel a németek lélekszáma nem haladta meg az 50-et, sem iskola, sem egyházi intézmény nem létesített. Az evangélikus lelkész a házakban tartotta meg az istentiszteletet.

⁵ A selyemről kapta a település a nevét.

Polje a Derventa-Modrić útvonal mentén fekszik, és 1900-ban szintén galíciiai hozták létre. A Windhorstból érkezettekkel együtt 1942-ben 220 lelket számlált.

Doboj a Bosna-Usora folyók torkolatában alapított település, mely főleg a Slavonski Brod-Szarajevó keskenynyomtávú vasút megépültével indult fejlődésnek. Itt ágazott szét a Gračanica-Lukavac-Tuzla szárnyvonal keleti irányba, továbbá a nyugati szárnynak, az Usora-völgy, Teslić felé tartó ipari vágánynak nagy jelentősége volt. Sok német kézműves, kereskedő és vasutas telepedett meg a mintegy 50 év alatt, s így a németek lélekszáma is 200-ra nőtt.

Franz-Ferdinandshöhe hegyvidéki települést 1898-ban Galíciából és Oroszországból származó németek alapították Dobojtól 11 km-re erdei irtástalajon, ezért a termőterület eltartóképessége alacsony volt. Bár az erdőtalaj alkalmas cukorrépa termesztésére, az usurai cukorgyár ellátásához a rossz úthálózat miatt nem járult hozzá, helyette a cukorgyári alkalmazottak sertéseket vásároltak fel, mely a legjövedelmezőbb gazdasági ágga nőtte ki magát.

1. 2. A Drina menti német kolóniák

A Drina menti német települések azáltal, hogy többnyire evangélikus vallású, szerémségi, bácskai, bánágsági áttelepülések voltak, szerkezetileg (sakktábla alaprajz) sokkal inkább hasonlítanak a nevezett tájegységek németlakta falvaihoz, mint az előző fejezetben tárgyalt, zömmel katolikus telepítésű, (később evangélikusok által is benépesült) Vrbas és Bosna menti településekhez, melyek javarészt a völgyek mentén hosszan elterülő egyutcás alaprajzot vagy szórványszerű beépítettséget mutattak.

1891-ben Branjevoba és Brezovo Poljebe (Brčko körzet) megtörtént a kincstári német betelepítés, ahová elsősorban a Bácskából hoztak evangélikus családokat.

Dugopolje és Branjevo kincstári telepítésű kolóniákat 1891-ben 33, illetve 8 bácskai család áttelepítésével hozták létre a Drina-folyó bal partján, Bijeljina közelében egy termékeny magaslaton, amit a németek „Spatzengiebel”-nek neveztek. Az első bevándorlóknak a szarajevói igazgatási központ által adott irtásföldeket művelhetővé kellett tennie, de elsősorban a maláriának köszönhetően a felnőtt lakosság megfeleződött, a túlélőket az államnak vissza kellett volna telepíteni a Bácskába (a feljegyzések szerint néhány családnak sikerült hazamennie). Minden család néhány katasztrális holdnyi irtásföldet kapott 10 évre szóló amortizálódó, terheletlen kölcsönre 400 koronáért. A kitartó szorgalomnak, takarékoságnak és racionális talajművelésnek köszönhetően az I. világháború kezdetére búza, kukorica és különböző préselt szalmatermékeket tudott nagy mennyiségben a hadsereg számára szállítani. A gyümölcs- és zöldségtermesztés is felvirágzott, köszönhetően a községi tanítónak, a burgenlandi, oberschützeni származású Samuel Hatz-nak, aki körteültetvényest és mintagazdaságot hozott létre az iskola számára. 1893-ban Branjevo-nak saját német iskolája volt 35-40 diákkal, amely az I. világháború kitöréséig működött. A településtől 6-7 km-re fekvő Dugopolje tanulói is ezt az iskolát látogatták, mivel utóbbi helyen nem volt elég tanköteles diák, ezért egyházi támogatással a branjevo-i iskolában tanulhattak.

Branjevo-ban Heinrich Leinberger prédikátor tevékenykedett 1912-1922 között, aki után az addigi Franz-Josefsfeld-i Gustav Jurany plébános érkezett és működött 1938-ig, a plébánia önállóságának fennállásáig.

Rövidesen azután, hogy Samuel Hatz tanító 1920-ban hazatért Burgenlandba, a franjosefsfeldi Josef Klingel az utolsó német tanító lett a településen 1941-ig, Jugoszlávia felbomlásáig. Később az önálló Horvátországban újra német tanítóként működött, egészen a kitelepülések időszakáig. Branjevo közvetlen határmenti (Drina-folyó) fekvésének köszönhetően 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia között helyezkedett el, majd 1941-től a folyó újra határ lett, s így a település a csetnikek, a későbbi partizánok, illetve az usztasa horvátok ütközőzónájába került. A német lakosság két tűz közé szorult, és nem kívánta egyik fél mellett sem elkötelezni magát. 1942-ben a Német Birodalom segítségével a litzmannstadt-i (Łódź) kitelepülttáborba menekültek, majd 1944-ben a németeket kiadták Németországnak, így a német társadalomba integrálták őket.

1885-ben érkeztek az első betelepülők a bánági Franzfeldből (Kačarevo, Ferenchalom) Bijeljina-ba, Kelet-Boszniába, majd egy évvel később 91 evangélikus német család Franzfeldből Bijeljina mellett megalapította a testvértelepülést, Franz-Josefsfeldet, melyet az időszakban klasszikus, sakktábla alaprajzú utcahálózattal terveztek hatósági támogatással, de magánföldekre. 1887-ben a szerémségi Neu-Pasua-ból (Nova Pazova, Újpázova) érkezett a következő nagyobb német kolónia, akik szintén állami segítség nélkül, saját maguk által vásárolt földbirtokokra telepedtek.

A tisztán Duna menti svábok által alapított Franzjosefsfeldet (Petrovopolje-Schönborn) a mai szerbiai bánági franzfeldi és a szerémségi neu-pasuai németek alapították. Franzfeldből 1886-ban 88, Neu-Pasuából 1887-ben 49 evangélikus család települt át az új Franzjosefsfeldre. Az 1896-os árvíz után állami támogatással építették szinte teljesen újjá (MAIER, H. 1924.). Az evangélikus templom és paplak 1910-ben épült. Az I. világháború alatt a szerbiai-boszniai front mindössze 5-6 km-re húzódott, mintegy 30 család Budowitzba (Budownictwo Posnań), 40 család pedig a Bácskába és Magyarországra menekült. 1927-ben újabb, közel 40 család vándorolt ki Észak- és Dél-Amerikába. Ezután 27 fiatal parasztcsalád vándorolt el az újonnan alapított Neuhofba (Inđija), a Szerémségbe, mert Boszniában nem maradt művelésre alkalmas terület. 1942 őszén többen az akkori warthegau Litzmannstadtba települt ki. 1945 után szétszóródtak, de többségük az eredeti hazában, Baden-Württembergben telepedett le.

1. 3. A boszniai városlakó németiség jellemzői

Bosznia-Hercegovina városai a német származású népesség egyik elsődleges megtelepedési terei voltak, de zömmel csak az 1878-as berlini kongresszus utáni Habsburg okkupáció során telepedtek meg nagyobb számban. 1885-ben a zágrábi Julius Kolaček lelkész Szarajevó mellett evangélikus telepet alapított, melyet 1893-tól Franz-Josefsfeld településrészeként jegyeztek. Az evangélikus közösség „legnagyobb” elöljárója Johann Ludwig Schäfer volt, aki 1898-tól az első

szarajevói evangélikus lelkész lett, s egészen az 1928-ban bekövetkezett haláláig az evangélikus színódus elnökeként és közbenjárójaként működött. 1899-ben a Miljačka bal partján evangélikus templom, plébánia és röviddel az I. világháború kitörése előtt iskola épült, mely végül csak 1941-42-ben működött rövid ideig. Az evangélikusok utolsó prominens alakja Karl Hamm lelkész volt 1935-42 között.

A szarajevói római katolikus németek a sváb kézműves családból származó Josef Stadler érsek személyében találták meg legnagyobb pártfogójukat. A bécsi jezsuiták és az osztrák császár Ferenc József támogatásával, hamar meg tudta valósítani tervét: a világi klérus számára teológiai intézet és gimnázium épült.

Banja Luka etnikai-vallási összetételét a pravoszláv-ortodox szerbség, a muszlimánok, valamint a római katolikus németek és horvátok, illetve a református és evangélikus németek határozták meg az I. világháború előtt. A főleg hivatalnok, tisztviselő, kereskedő és kézműves német lakosság Bosznia Habsburgok általi okkupálása után új szállást alapított. A kézművesek 1884-ben a rudolfstal-i evangélikusokkal saját egyházközösséget alapítottak, majd 1898-ban felépítették Rudolfstal második evangélikus templomát Gustav Heinrich Zwernemann lelkész előljárásával, aki 1901-ig volt ebben a szerepben. Őt 1901-1907 között Bruno Geißler követte.

Körzetek	Lakosság 1910		Lakosság 1921	
	Összesen	Németek	Összesen	Németek
Szarajevó	288061	6495	287214	3252
Banja Luka	403817	8051	423096	7815
Tuzla	425496	4556	416460	3555
Travnik	284561	2142	280699	1225
Bihac	229071	639	216973	321
Mostar	267038	1085	265998	303
Bosznia-Hercegovina összesen	1898044	22968	1890440	16471

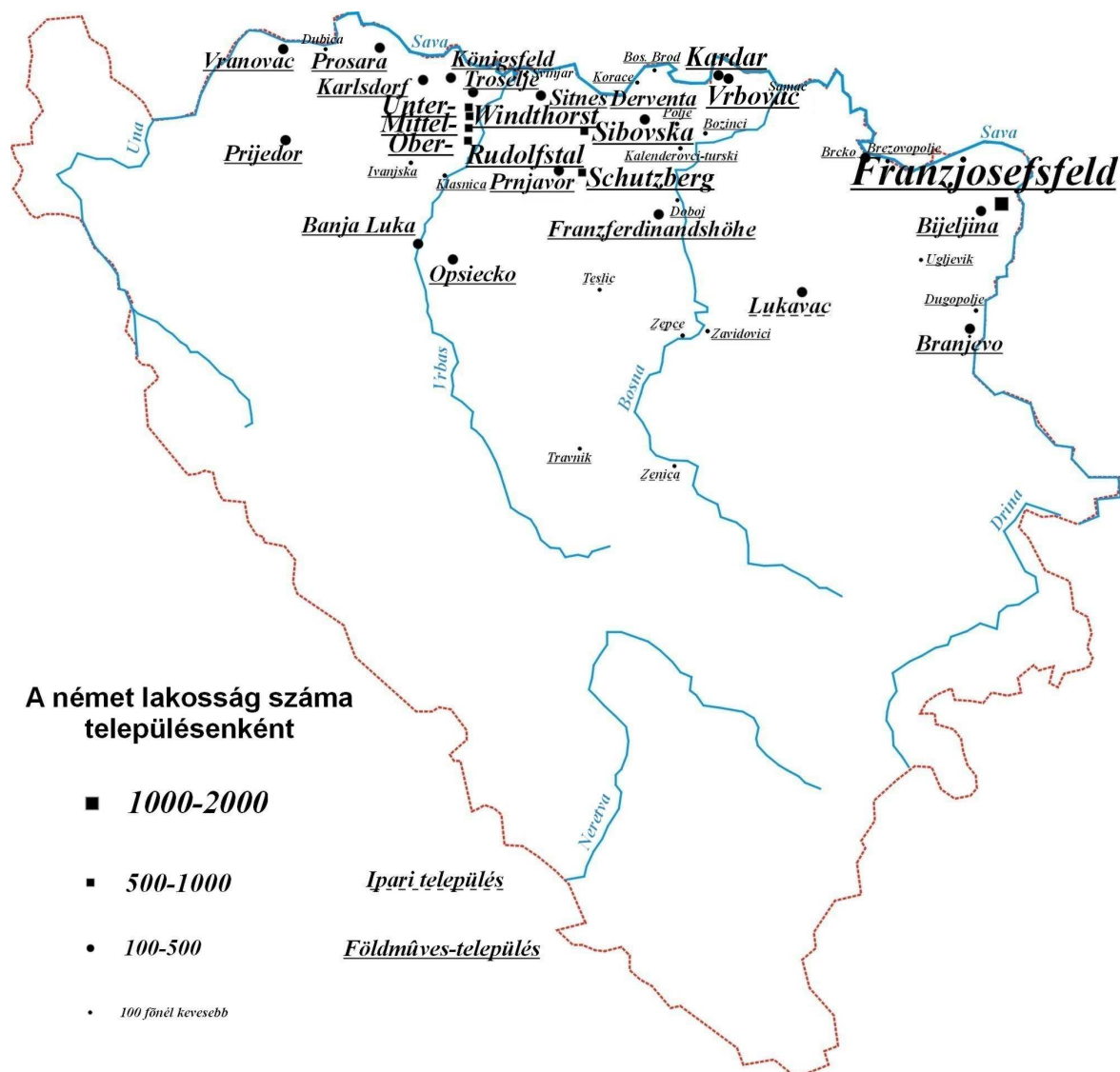
1. táblázat: A németek számának változása Bosznia-Hercegovina városaiban (1910-1921)
(Forrás: HEIMFELSEN, J. 1911, HOFFMANN, F. 1982. alapján szerk.: MÉREI A. 2012)

A boszniai városok a kialakuló modern ipari ágazatok színhelyei is lettek 1890-től. A meglévő, jobbra korábban is ipari-kereskedelmi centrumként létező városokban, illetve új telepeken is megtelepedtek a németek.

Tuzla városrésze, Lukavac 1894-es alapítású ammónia- és szódagyára a Solvay-művek tulajdonában volt, mely németeket alkalmazott, így a városrész lakossága is német többségű lett. A lakosság a munkamegosztás szerint strukturálódott, utcánként más-más foglalkozásúak laktak. A mintegy 250 német származású lakos fele-fele arányban volt evangélikus és római katolikus vallású.

Zavidovičić két nagy faipari cég, a Waldindustrie AG. és az Eißler und Ortlieb alapította. Mindkét vállalat építtetett munkavezetőik és munkásaik számára saját házakat, melyekhez parasztudvarok is tartoztak.

Zenicában 1892-ben alapítottak vasipari műveket, mely nagy mennyiségű munkaerőt igényelt. Közöttük nagyszámú német is megfordult, akik számára munkástelepüléseket építettek. A németek száma folyamatosan nőtt, 1942-ben már 912-en voltak. A II. világháború során a litzmannstadt-i lágerba kerültek, majd a háború után szétszóródtak, és többségük Nyugat-Németországban telepedett le.

1. ábra: A főbb németlakta települések Bosznia-Hercegovinában (1921-1931)
(Forrás: HOFFMANN F. 1982 alapján szerk.: MÉREI A. 2012)

<i>A települések jelenlegi és korábbi, német neve</i>	Településtípus	<i>Alapítás éve</i>	<i>Telepések származási helye</i>	<i>Alapító családok száma</i>	Lakosságszám (1916)	Lakosságszám (1920 ill. 1923)	<i>Fontosabb funkciók a településen</i>
Alexandrovac (1880: Maglaj am Vrbas, 1888: Rudolfstal)	földműves település	1880	Szilézia, Hannover, Oldenburg, Ausztria-Magyarország	50	kb. 620	562	Kat. iskola, ev., kat. templom, sajtüzem
Banja Luka	földműves birtokok a városon kívül	-	Ausztria-Magyarország, Bosznia	-	kb. 150	?	Kat. iskola, ev. templom, ev. gyerekköthön, cserzőműhely
Bjeljina	német kézműves és földműves negyed a városban	1885	Bánság, Bácska	3 vagy 4	?	kb. 140	
Božinci	földműves település	1904	Délvidék, Bácska	20	65	85	
Branjevo	földműves település	1891	többnyire Bácska	33	174	181	Ev. templom és iskola
Brezovo Polje	földműves település	1888	Bácska, Szlavónia, Magyarország	8	kb. 35	-	
Dubrava (1908: Königsfeld)	földműves település	1894	Bácska, Galícia, Szlavónia, Hollandia	20	515	303	
Dugopolje	földműves település	1891	Bácska	8	47	kb. 30	
Glogovac (1895: Ukrinskilug, 1902: Schutzberg)	földműves település	1895	Szlavónia, Galícia, Bukovina, Délvidék, Baden-Württemberg	110	680	824	Ev. iskola, templom, közösség-ház, sajtüzem
Jvanjska	földműves település	1914	Németország, Svájc, Szerémség	6	31 (1914)	-	
Kalenderovci turski Karadordevo (1894: Vrbaska, 1916: Karlsdorf)	földműves település	1894	Galícia	?	kb. 25	33	
Kardar	földműves település	1894	Galícia, Oroszország	15	140	167	Ev. iskola
Kardar	földműves település	1896	Szavónia, Galícia, Bánság	17	93	118	
Klasnica	földműves település	1879	Németország, Ausztria-Magyarország	3	?	kb. 20	
Koraće	földműves település	1894	Galícia, Szlavónia, Oroszország	8	50	47	
Lukavac	gyári munkások alkotta település	1894	Délvidék, Szlavónia, Bosznia	?	?	kb. 100	ipari iskola, imádkozó terem
Nova Topola (1879: Windthorst)	földműves település	1879	Dél-Németország, Rajna-vidék, Hannover, Vesztfália, Hollandia	23	1664	1435	3 kat. templom, 3 iskola, 3 téglacégető, 4 gőzmalom, sajtüzem, fűrésztelap
Opsičko	földműves település	1891	Galícia, Bukovina, Magyarország	21	kb. 150	136	
Petrovo Polje (1886: Franzjosefsfeld)	földműves település	1886	Bánság, Bácska, Szerémség	43	kb. 1400	1139	
Polje	földműves település	1900	Galícia, Windthorst	?	82	?	
Prijedor	magányos parasztbirtokok	1880	Baden-Württemberg	?	36	kb. 25	
Prosara (1894: Hohenberg, 1914: Hindenburg)	földműves település	1894	Dél-Oroszország, Galícia	21	160	190	
Putnikovo Brdo (1898: Ularice, 1915: Franzferdinandshöhe)	földműves település	1898	Galícia, Oroszország	31	150	106	korábban ev. iskola
Šibovska	földműves település	1899	Galícia, Bukovina	?	kb. 500	429	
Sitneš	földműves település	1912 (?)	Bosznia-Hercegovina	?	150	?	
Trošeli	földműves település	1892	Bácska, Galícia, Bukovina	?	224	120	Ev. iskola
Vranovac	földműves település	1895	Dél-Oroszország, Galícia	23	159	158	
Vrbovac	földműves település	1903-1904	Szavónia, Galícia, Bánság	14	114	115	
Zavidovići	gyári munkások alkotta település	1893	Bosznia, Ausztria-Magyarország	?	?	kb. 30	
Zavidovići	földműves település	1895	Galícia, Oroszország	?	?	kb. 35	Ev. templom (korábban ipari iskola)
Zenica	gyári munkások alkotta település	1893	?	?	?	?	
Žepče	gyári munkások alkotta település	1908	?	?	?	kb. 25	

2. A németek helyzete az I. világháborút követően – a kitelepülések körülményei

A németek helyzete leglátványosabban az I. világháború után romlott meg. A megalakuló Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az erőszakos asszimilációs politika áldozatai lettek. Mindez a nagyszerb törekvések mellett a világháborút lezáró békekonferenciák dilemmáinak következménye is egyben, hiszen az új államhatárok meghúzásával nem lehetett a wilsoni elveknek – köztük minden etnikai kisebbség jogai tisztázásának és garantálásának – megfelelni. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – noha aláírta a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményt – szinte minden belpolitikai intézkedése a szerb nemzet felemelkedését célozta. Az „agrárreform” a nem szerb nemzetiségűeket érintette hátrányosan, a szerbek az egykori magyarországi, délvidéki területeken nagy területű földeket kaptak, melyeket korábban zömmel magyar és német földművesek műveltek. A német iskolák, melyek a kisebb településeken is megtalálhatók voltak, bezárásra vagy államosításra kerültek, s így a német anyanyelvi oktatás megszűnt. Csak a legzártabb települések jelentettek kivételt ez alól, azok közül is a tehetősebbek. A két világháború között – különösen az 1930-as évektől – Németország jelentős anyagi, kulturális és ideológiai „támaszt” nyújtott a határain túl élő népi németységnek, de a németek körében született helyi kezdeményezések is jelentősen hozzájárultak a németiség társadalmi-politikai befolyásának fenntartásában. Amint a Schwäbisch-Deutscher Kulturbund⁶ megjelent a németek által sűrűn lakott Bácskában, Bánságban és Szerémségben, a viszonylag kisebb arányban jelenlevő boszniai németek körében is meg tudta alapítani a helyi szervezetét. Jugoszlávia 1941-es szétesésével ugyanakkor szinte a teljes németiség körében el tudott terjedni a Kulturbund intézménye, noha a németek asszimilációja az 1940-es években a szórványokon előrehaladott volt (SATTLER, W. 1943).

A besszarábiai, dobrudzsai és bukovinai németek kitelepítésekor már felmerült a boszniai németek hasonló evakuálása a Jugoszláviában is tevékenykedő Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi)⁷ részéről, de a tervet elvetették Jugoszlávia felbomlásával, valamint részben a Német Birodalomba történt beolvasztása után. A németiség sorsa ugyanis jobbra fordulni látszott, illetve ellentmondásba kerültek volna a náci eszmékkel.

A helyzet a partizánháború kialakulásával lett egyre reménytelenebb, az usztasa-partizán ellentét mellett a partizánok szemében a németek mint megszálló hatalom az ellenség oldalán szerepeltek (BENKEN, A. – BENKEN, H. 1995.).

1941 őszén, miután a laibach-i (Ljubljana) és gottschee-i (Kočevje) németek által lakott területek olasz közigazgatás alá kerültek, majd az itt élő németeket Dél-Stájerországba telepítették, került újra előtérben a boszniai németek kitelepítésügye. 1942 nyarán megindultak a tárgyalások Németország és Horvátország között, s végül 1942. szeptember 30-án megkötötték a német-horvát kitelepítési szerződés. Ugyanakkor a német lakosság Windthorst, Adolfstal (Rudolfstal), Troselje Vrba-s-völgyi, illetve Brcko Száva-völgyi településekben maradhatott két évvel tovább az

⁶ Sváb-Német Kultúr szövetség, melyet 1920-ban Újvidéken alapítottak.

⁷ A Harmadik Birodalom népessépolitikai céljait segítő szervezet, mely többek között a birodalom határain túl élő népi németek kitelepítéséért, az annektált területekre való áttelepítéséért volt felelős.

eredeti szállásterületén. A tényleges kitelepülési parancs a felsorolt településekbe 1944. szeptember 22-én érkezett.

A VoMi már jóval ezelőtt megkezdte a boszniai kitelepítési tervet előkészíteni. A végrehajtás a VoMi, az Einwanderungszentralstelle (EWZ) és a Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG) feladata volt. A tényleges műveleteket a Lackmann-féle, Slavonski Bord-ban állomásozó kommandó végezte, ami a szerbiai németek telepítéséért is felelős volt, mely akció során mintegy 2900 népi németet telepítettek ki 1941 decembere és 1942 januárja között Lublin környékére, Lengyelországba (3. Táblázat).

Kitelepítési körzet központja	A körzetbe tartozó települések
Zágráb	Pos. Krupa, Karlovac, Kostajnica, Kutina, Lipovljani, Petrinja, Rude, Samobor, Selište, Sisak, Novska, Brnjani, Velika Bršljanica, Mala Bršljanica, Disik, Mlinska
Banja Luka	Banja Luka, Bos. Gradiška, Königsfeld (Dubrava), Karlsdorf (Vrbaška), Podgradci, Prijedor
Glogovac-Prnjavor	Glogovac Schutzberg, Šibovska, Šitnes, Teslić, Prnjavor
Derventa	Bos. Brod, Bos. Šamac, Božinci, Derventa, Doboij, Gradac, Korače, Polje, Svilaj, Vrbovac, Vojvoda, Kvaternik
Bjeljina	Bjeljina, Branjevo, Lukavac, Schönborn, Tuzla, Ugljevik
Szarajevó	Begov-Han, Dubrovnik, Jajce, Mostar, Szarajevó, Zavidovci, Zenica

**3. táblázat: Települések Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban, melyekről a németeket kitelepítették
(Forrás: Hoffmann, F. 1982.)**

Mivel a kitelepülők csak személyes tárgyakat vihettek magukkal, a hátrahagyott birtokok és ingóságaik értékének becslését a német és a horvát fél közösen végezte. Ez jelentette az alapot a II. világháború utáni kárrendezésekhez.

A kitelepítés 1942. október 6-án valósult meg. A 18370 kitelepülésre összeírt személy közül „csak” mintegy 17900-an lettek a transzporttal elszállítva. A kitelepültek vallási megoszlása a következő volt:

Római katolikus	9900 fő
Protestáns (főleg evangélikus, elvétve református)	7077 fő
Görög katolikus	38 fő
Görögkeleti (ortodox)	90 fő
Összesen	17105 fő

**4. táblázat: A kitelepült németek vallási megoszlása
(Forrás: LAMERS, F. G. 1978)**

A szerelvények két-három napos különbséggel haladtak Zágrábon át Bécsbe, majd a Breslau (Wrocław) – Litzmannstadt (Łódź) vonalon. Németországban már e tömeg megjelenése előtt is élt nagyjából 1200 fő boszniai német. Litzmannstadtban a VoMi tábora működött, melyben a népi németek ideiglenes szállásai voltak kialakítva. A többségük itt érte meg a háború végét.

Németország kapitulációjával a boszniai némettség – akik zöme Lengyelország, Csehország (Sudetengau), Szlovénia területén élt ekkor már – a megszálló csapatok elől menekülni kényszerült. Sokan közülük munkatáborba kerültek, melyek egészen az 50-es évek közepéig is működhettek. 1948-tól kezdődtek meg az NSZK részétől a kártérítések rendezésére felállított bizottságok megszervezése (Lastenausgleich), amikortól a birodalmi márka (RM) átválthatóvá vált német márkára (DM). Gyakran az egyház is támogatását nyújtotta a németországi letelepedéshez (pl. evangélikusok részére). A boszniai németek mindazonáltal a Tengerentúlra is emigráltak (OBERKERSCH, V. 1989.).

Összegzés

Nehéz megítélni a bosznia-hercegovinai némettség szerepét. Egyfelől túl rövid ideig voltak aktív formálói a területnek, másrészt ez és a politikai környezetük gyors változása: az erőszakos asszimiláció és a létbizonytalanság megpecsételte további sorsukat. Számukat tekintve az egyik legkisebb német kolónia Délkelet-Európában, ezért – noha a ritkán lakott Bosznia-Hercegovina 19. század végén meginduló felzárkóztatásában jelentős szerepet játszottak –, jelenlétük a szláv-muszlim többségű területen csak epizódyszerű nyomokat hagyhatott a jövőre nézve. Ugyanakkor bizonyos értelemben megteremtették Bosznia-Hercegovina településhálózatának jelentős részét, valamint a későbbi szocialista iparfejlesztésének alapjait.

Felhasznált irodalom

- ARMGART, M. – SCHULTE, G. – SCHULTE, R. – VOGELER, W. 1991: Auswanderer aus Essen nach Windthorst/Bosnien um 1879/80, in Ostdeutsche Familienkunde, Bd. 39, 1991, pp. 351-353., pp. 393-396.
- BENKEN, A. – BENKEN, H. 1995: Siedler aus Südoldenburg in Bosnien flohen vor Partisanen und der Sowjetarmee, in Volkstum und Landschaft, Sonderbeilage (Heimatblätter) der Münsterländischen Tageszeitung, Nr. 275, 24.11.1995, Cloppenburg im Nov. 1995
- BREY, T. 1987: Streit um die Jugoslawien-Deutschen, Rheinische Post vom 31. 10. 1987
- CLASSEN, L. 2004. Der völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878. Lang, Frankfurt am Main, 309 p.
- Das ehemalige Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte (Hrsg.): Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Augsburg 1994., ISBN 3-89350-697-7
- Gedenkschrift zur 25jährigen Jubelfeier der Schwestern der Kongregation von der Anbetung des kostbaren Blutes Juesu Christi im Kloster Nazareth bei Banjaluka in Bosnien, 1879-1904, Druck Cordier, Heiligenstadt (Eichsfeld), [Banja Luka?], 1904.
- HEIMFELSEN, J. 1911: Die deutschen Kolonien in Bosnien, Sarajevo, Jänner 1911., Gerold & Co., Wien
- HEISTER, P.-J. 2002: Niederrheinische Kolonisten in Bosnien, in: Mosaik, Zeitschrift für Familienforschung und Heimatkunde, Kleve, Heft 2-3, 2002., pp. 9-10.

- GRÖNINGER, H. 1924: Das Geheime Versteck im Moor, darin: Reise nach Bosnien, Buchdruckerei Gebr. Bernsen, Meppen, pp. 29-40.
- HOFFMANN, F. 1982: Das Schicksal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978. Hartmann Verl., Sersheim. 71 p.
- KERAUSCH, J. 1911: Die deutschen Kolonien in Bosnien. Gerold, Wien, 119 p.
- LAMERS, F. G. 1970: 65 Jahre Kolonie in Bosnien in Jugoslawien, Mödling bei Wien
- LAMERS, F. G. 1978: Zwei deutsche Kolonien in Bosnien, Erinnerungen an meine Heimat Windthorst, St. Paul, USA
- LEHMANN, M. (Heimat- und Verkehrsverein Uedem). 2005: Eine Kornkammer des Klever Landes, 800 Jahre Uedemerfeld, Guntlisbergen Verlag, Uedem, ISBN-Nr.: 3-9810510-0-9
- MAIER, H. 1924: Die deutschen Siedlungen in Bosnien. Ausland und Heimat Verl. A.G., Stuttgart, 60 p.
- MÜLLER, C. 1959: Niederrheinische Kolonisten in Bosnien, in: Heimatkalender Kreis Moers, pp. 24-31.
- MÜLLER, C. 1958: Niederrheinische Kolonisten in Bosnien, in: Kalender für das Klever Land 1958., pp. 97-101.
- MÜLLER, C. 1956: Niederrheinische Kolonisten in Bosnien, in: Die Heimat, Krefelder Jahrbuch, Zeitschrift für niederrheinische Kultur und Heimatpflege, Weihnachtsheft 1956, ISSN: 0342-5185, pp. 125-128.
- OBERKERSCH, V. 1989: Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa. Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart, 566 p.
- OSTENDORF, F – OSTENDORF, J. 1930: Fünfzig Jahre Kolonie Nova Topola und Alexandrovac in Bosnien in Jugoslawien, Vechta in Oldenburg
- PUYN, A. 1994. Die ersten Jahre der Siedler waren unvorstellbar schwierig, Kolonisten aus dem Klever Land seit 1878 in Bosnien, Rheinische Post, Regionalteil Kleve, 2.3.1994, Nr. 51
- REIßMÜLLER, J. G. 1967: Rückständig aber stolz. Eine Verschränkung von Religionen und Nationalitäten: Bosnien, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25.11.1967
- RENNER, H. 1896: Durch Bosnien und Hercegovina, kreuz und quer. Wanderungen, illustriert von W. L. Arndt, E. Arndt-Ceplin, Berlin 1896, Geographische Verlagsandlung Dietrich Reimer (Ernst Vohsen)
- ROTHAUWE GEN. LÖNS, H. 1958: Neues Leben im Vrbastal, Bosnien wird von Leuten aus Millingen, Vehlingen, Haffen, Wesel, Rees, Haldern und Grietherbusch besiedelt, in: Heimatkalender Kreis Rees, pp. 48-49.
- SATTLER, W. 1943: Die deutsche Volksgruppe in unabhängigen Staat Kroatien. Graz, Steir. Verl.-Anst., 114 p.

Internetes források:

Maria Stern kolostor, Banja Luka: <http://www.trapisti-banjaluka.org/povijest-01.html>